

LJUBO BOBAN

Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939—1945.*

Mjesto Hrvatske u britanskoj politici teško je promatrati izolirano izvan šire politike antihitlerovske koalicije i širih balkansko-podunavskih i jugoslavenskih okvira. Ipak, postoji nesumnjivo i uži britanski aspekt te politike i specifično hrvatski opseg te problematike. U dilemi kako odrediti sadržajni okvir ovog referata, opredijelili smo se za naznačavanje te problematike u najosnovnijim linijama, sistematizirajući je u tri glavna razdoblja: od izbijanja drugoga svjetskog rata do razbijanja Jugoslavije, od 1941. do proljeća 1943, i razdoblje do kraja rata.

Prvo razdoblje (1939—1941)

Uvažavajući delikatan položaj Jugoslavije prema osovinskim silama, britanska diplomacija u prvom dijelu ovog razdoblja nije prema njoj postavljala maksimalne ciljeve, tj. njeno otvoreno izjašnjavanje za zapadne demokracije. Osnovni je cilj bio spriječiti potpuno potčinjavanje Jugoslavije Njemačkoj i Italiji, što je zapravo značilo ohrabrivanje Jugoslavije da ustraje u politici neutralnosti, koju je formalno proglasila nakon izbijanja rata. Potkraj ovog razdoblja neutralnost Jugoslavije nije zadovoljavala ni britanske ni osovinske interese. I jedna i druga strana pojačavale su na nju pritisak koji ju je gurao u otvoreno, jednostrano opredjeljenje.

U praksi, politika neutralnosti Jugoslavije vodila se tako da je sve više odgovarala interesima osovinskih sila. Kad je došla u situaciju da se mora opredijeliti, Jugoslavija se, pristupom Trojnom paktu, izjasnila za Osovinu. U provođenju takve politike imala je udjela i HSS. Vodstvo te stranke bilo je impresionirano porastom utjecaja osovinskih zemalja i smatralo da se njihov pritisak može ublažiti politikom koncesija. Odnos prema

* Ovaj je prilog referat podnesen na Drugom okruglom stolu jugoslavensko-britanskih povjesničara, koji je održan u Kuparima, 19—21. rujna 1978, na temu: »Jugoslavensko-britanski odnosi u drugom svjetskom ratu«. Referat na temu »Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939—1945« s britanske strane podnio je Stephen Clissold. Tekst koji ovdje donosim identičan je onom koji je podnesen na spomenutom skupu s tim što su dodane najneophodnije bilješke. Referati s diskusijom u cijelosti će, vjerojatno, biti objelodanjeni u posebnoj publikaciji.

Britaniji sve se više prenosio na područje simpatija, koje su se, međutim, u službenoj stranačkoj politici, i verbalno sve više potiskivale, iz straha da se ne zamjeri osovinskim silama. Time je Velika Britanija sve više u politici HSS postajala faktor utjehe »za bolja vremena«. Takvim svojim držanjem službena politika HSS nije mogla biti pouzdani oslonac za britanske ciljeve prema Jugoslaviji, ni onda kad je trebalo što dosljednije provoditi politiku neutralnosti ni kad se trebalo otvoreno izjasniti protiv osovinskih sila. U nastojanjima da se Jugoslavija što više uklopi u britanske interese, težište je usmjereno prema opozicijskim vojnim i političkim krugovima u Srbiji. Hrvatska je u cjelini u tome imala manje značenje, a akcije koje su tu bile pokretane pretežno su bile locirane izvan okvira HSS, među drugim faktorima. Ta je stranka Britaniju uklapala primarno u dugoročne planove. U takvim prilikama faktori britanske politike u svojim kratkoročnim ciljevima uglavnom su mimoilazili Hrvatsku i HSS.¹

Drugo razdoblje (1941–1943)

Sve do potkraj ovog razdoblja Hrvatska nije imala neko posebno značenje u britanskoj politici i u osnovnim linijama prema njoj nastavljena je politika iz prethodnog razdoblja. Razlozi za to bili su višestruki. Događaji od 27. marta 1941. stvorili su u Britanaca dojam o ispravnosti njihove orijentacije na Srbiju kao glavni oslonac. Masovni ustanak u Srbiji još je više zaokupio njihovu pažnju, ali ne samo kao otpor Nijemcima nego i s obzirom na komunistički utjecaj, što je utjecalo i na britanske dugoročne interese. Srbija je u tom razdoblju od svih područja Jugoslavije imala za Britance najvažniji strateški interes, zbog vojnih operacija u Africi, interesa na Srednjem istoku, nastojanja da se pridobije Turska, ometanja njemačkih komunikacija prema Grčkoj i snabdijevanja iz Rumunjske. U prvo vrijeme Britanci nisu ni računali s masovnijim akcijama otpora u Jugoslaviji, ali su ih događaji stavili pred gotov čin i svoje su akcije morali prilagodivati razvoju prilika. Iz svih tih razloga najveću pažnju morali su posvetiti Srbiji. Za pokretanje otpora u drugim dijelovima Jugoslavije u prvo vrijeme nisu bili jače zainteresirani niti su mogli da ga stimuliraju i podržavaju. U tom smislu Hrvatska je ulazila u zonu relativnog zatišja u britanskoj politici.²

Potkraj ovog razdoblja britanski interes za Hrvatsku počinje se pojačavati. To je bilo uvjetovano širim savezničkim planovima u Sredozemlju. Bitka kod El Alameina može se označiti kao uvod u pojačani britanski interes

¹ O britanskoj politici u odnosu na Hrvatsku, u godinama pred razbijanje Jugoslavije, usp. *Lj. Boban*, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928/1941, Zagreb 1974, I, 396 i d., II, 79 i d., 303 i d.; *S. Clissold*, Britain, Croatia and the Croat peasant Party, 1–6.

² U prvim danima ustanka u Jugoslaviji u različitim britanskim službama mnogo se razmatralo pitanje kako i koliko pomagati ustanicima. Osnovna je dilema bila: da li ustanak što više stimulirati i podržavati ga raspoloživim sredstvima i mogućnostima ili se ograničiti na takav obim podrške da bi ustanici mogli »preživjeti« do pogodne situacije (usp. o tome podrobnije Public Record Office — PRO — Foreign Office — FO 371, f. 30220).

za Jugoslaviju uopće, i unutar toga, posebno za Hrvatsku. Konferencija u Casablanki jasnije je formulirala savezničke ciljeve u Sredozemlju. Okretanje prema Siciliji i u daljnjoj etapi prema talijanskom kopnu bilo je praćeno pomicanjem strategijske linije većeg interesa u Jugoslaviji prema zapadu, što je zahvatalo i Hrvatsku.³

Pojačan interes za Hrvatsku proizlazio je još iz jednog razloga. Britanci su se prilično dugo držali sheme po kojoj su u istočnim krajevima Jugoslavije nosioci pokreta otpora bili, uglavnom ili gotovo, samo četnici, a u središnjim i zapadnim dijelovima, po njihovim procjenama, utjecajni su bili partizani. Zainteresirani, s obzirom na naredne operacije u Sredozemlju, za intenzivniji otpor u Jugoslaviji, Britanci su se odlučili za oslonac i na snage izvan četničkog pokreta, tj. na partizane. Takva ih je orijentacija okrenula i na zapad, prema Hrvatskoj. Tako se pomicanje britanske linije većeg strategijskog interesa u Jugoslaviji prema zapadu poklapalo s uključivanjem Hrvatske u zonu pojačanog interesa i s orijentacijom na partizane kao vojni faktor u strategijskom rasporedu na Sredozemlju.

Što se u međuvremenu događa s HSS, kao najjačom političkom grupacijom u Hrvatskoj, s kojom Britanci, polazeći od njene predratne reputacije, računaju kao s glavnim faktorom i u budućnosti? Njene desno orijentirane snage aktivno su se uključile ili su sa simpatijama podržavale ustaški režim. Time je fiktivna homogenost te stranke bila vidljivo narušena. No, ravnoteža poremećena pomjeranjem dijela pristaša HSS u desni ekstremizam bila je relativno brzo ponovo uspostavljena. To je pomjeranje, naime, bilo brzo završeno i prekinulo se nakon prvih mjeseci ustaške vlasti, koja više nije mogla regrutirati nove pristaše iz redova HSS. Naprotiv, i onaj dio pristaša te stranke, koji je u početku otvoreno ili sa simpatijama podržavao ustašku vlast, počeo se od nje udaljavati. Ali potkraj 1942. unutrašnja ravnoteža u HSS počinje se ponovo vidljivo remetiti. Naime, sve veći broj pristaša te stranke aktivno se uključuje u oslobodilačku borbu ili je prati s izrazitim simpatijama. Na početku 1943. granice triju osnovnih opredjeljenja bivših pristaša HSS (prema ustašama, NOP-u i politici službenog stranačkog vodstva) bile su posve jasno određene.

Iako, kao što je rečeno, Hrvatska nije značajnije u ovom razdoblju bila uključena u britanske kratkoročne strategijske ciljeve i interese, ona je ipak u britanskoj politici bila višestruko prisutna. Različiti britanski faktori imali su u odnosu prema Hrvatskoj i političkim snagama u njoj formulirana osnovna gledišta i ciljeve. Posebno to vrijedi za britansku propagandu prema Jugoslaviji i u njoj posebno prema Hrvatskoj. Općenito se može reći da je ta propaganda bila više motivirana britanskim kratkoročnim i dugoročnim ciljevima nego što se zasnivala na pravim odnosima u samoj Hrvatskoj i u redovima HSS. Procjene, gledišta i ciljeve britanske propagande pokušat ćemo ilustrirati s nekoliko primjera.

³ O britanskoj politici prema Jugoslaviji u drugome svjetskom ratu usp. J. Marjanović, *Velika Britanija i narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji 1941—1945*, JIČ 2/1963, 31 i d.; F. W. Deakin, *Britanija i Jugoslavija 1941—45*, isto, 43 i d.; V. Kljaković, *Promjena politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943*, isto, 25 i d.; *isti*, *Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941—44*, *Časopis za suvremenu povijest*, II—III/1971, 1/1973.

a) Interes britanske propagande bio je da se što naglašenije istakne dojam kako ustaška vlast, kao dio osovinskog sustava, nije naišla na podršku u hrvatskom narodu, nego, naprotiv, na sveopću osudu, čiji je glavni nosilac HSS, kao reprezentant hrvatskog naroda. Da bi se taj dojam mogao što uvjerljivije argumentirati i sama pasivna rezistencija te stranke gotovo je idealizirana. U tom se smislu tumačilo i Mačekovo držanje. Karakteristična je, npr., tako instrukcija Political Warfare Executive (ured za politički rat) od 29. listopada 1941, u kojoj se daju smjernice za propagandu u Hrvatskoj, i, uz ostalo, kaže: »Maček's attitude can be used as proof of the firm resistance of the best element in Croatia — the Peasant Party, with its large majority.« (Mačekovo držanje može se upotrijebiti kao dokaz čvrstog otpora najboljeg elementa u Hrvatskoj — Hrvatske seljačke stranke s njenom velikom većinom.)⁴ Ističući Mačekovo držanje u prvim danima rata, britanska je propaganda u pravilu imala na umu njegovu izjavu od 8. travnja 1941, u kojoj je, uz ostalo, istakao da ostaje u zemlji, kako bi s narodom dijelio dobro i zlo. Njegovu izjavu od 10. travnja britanska propaganda dugo vremena nije uzimala u obzir. Svaki pokušaj njena spominjanja mogao bi dovesti u pitanje osnovni cilj propagande — naime, da su Maček, HSS i hrvatski narod apsolutno i u cijelosti protiv ustaške vlasti i osovinskih sila, a za zapadne demokracije. Za Mačekovu izjavu od 10. travnja britanska se politika počela zanimati znatno kasnije, ali ne više, prije svega, u vezi s odnosom HSS prema ustaškom režimu, nego u momentu kad su se Britanci više počeli uživljavati u konfrontaciju između HSS i NOP. I tada su bili radije skloni gledištu da je ta izjava plod ustaške zlouporabe i zlonamjerne propagande NOP. Kao što bi u ranijem razdoblju priznavanje postojanja te izjave značilo davanje poena ustaškoj vlasti, to bi, u vrijeme sve naglašenije konfrontacije između HSS i NOP, priznanje te izjave značilo davanje poena NOP. Britanci nisu željeli ni jedno ni drugo.⁵

Na temelju dosadašnjih istraživanja nedvojbeno je da je Maček u izjavi od 10. travnja pozvao svoje pristaše da se novoj vlasti ne odupiru, a funkcionare HSS na različitim upravnim dužnostima da s tim vlastima iskreno

⁴ PRO, FO 371, 30215, Bilten PWE za listopad 1941.

⁵ Elisabeth Barker (iz Political Intelligence Department of the Foreign Office) u veljači 1944. prikupljala je informacije o Mačekovoj izjavi od 10. travnja 1941. Na osnovi njoj raspoloživih podataka utvrdila je da je, uz Kvaternikovu proklamaciju NDH, na radiju pročitana i »kratka i prilično konfuzna proklamacija koja je navodno došla od Mačeka«. Ta je izjava, konstatira Barkerova, neupadljivo bila publicirana i u prvom izdanju *Hrvatskog Naroda*. Karakteristično je, zaključuje ona, da Pavelićev režim nakon 10. travnja nije publicirao Mačekovu izjavu, a Kvaternik, kad je u dugačkom govoru u prosincu 1941. iznio kako je preuzeo vlast, uopće nije spomenuo Mačekovu izjavu. Iliji Jukiću, dok je bio u Americi, rečeno je da je američki generalni konzul u Zagrebu u travnju 1941, na temelju svojih istraživanja, konačno došao do zaključka da Maček ne snosi odgovornost za spomenutu izjavu. Barkerova je sumnjala u korisnost daljnjih istraživanja toga pitanja zajedno s Amerikancima. Ona se pozabavila i pitanjem partizanskih optužbi protiv Mačeka što nisu bili pušteni politički zatvorenici, komunisti, nego su dospjeli u ruke ustašama. Te pritužbe, po mišljenju Barkerove, jedva se mogu smatrati korektnim, jer je Maček imao na raspolaganju samo dva dana (od 8. travnja, kad se vratio iz Beograda i 10. travnja, kad je Kvaternik proglasio NDH), a za to vrijeme bio je zauzet teškom vojnom situacijom. Ipak, smatra ona, »energičniji i praktičniji čovjek mogao bi naći vremena da oslobodi nekoliko političkih zatvorenika, čak ako ih osobno i ne voli« (FO 371, 44247, R 2573, pismo E. Barker, 14. II 1944. E. M. Roseu u Southern Departmentu Foreign Officea).

suraduju.⁶ O motivima i ciljevima takve Mačekove izjave može, dakako, biti različitih mišljenja. Može se također raspravljati i o tome je li Maček, dajući takvu izjavu, imao u vidu sve elemente trenutne, a naročito buduće situacije. U svakom slučaju, bez obzira na sva ta i ostala moguća otvorena pitanja, jedno ipak ostaje nesumnjivo, naime, da je takva Mačekova izjava imala veoma ozbiljnih posljedica za ponašanje dijela pristaša HSS u prvim danima ustaške vlasti, da je ona ostavljala dojam ovakve ili onakve podrške stranke novom stanju, da je ostavljala dojam kako to stanje ne treba bezrezervno odbaciti i da ono ulazi u spektar mogućih rješenja s kojima bi se HSS mogla susresti u budućnosti. Posve je drugo pitanje što su ustaše samo kratkotrajno eksploatirali takvo Mačekovo držanje i ubrzo prešli na otvorenu konfrontaciju s HSS, pa se i sam Maček morao brzo uvjeriti u potpun promašaj svoje izjave od 10. travnja.

b) Britanska je propaganda relativno dugo inzistirala na stvaranju dojma kako je HSS sačuvala svoju predratnu širinu. Popratna posljedica takvog stava bilo je neuočavanje procesa unutrašnje diferencijacije HSS, skretanje jednog njenog dijela udesno, a udaljavanje drugog dijela od politike pasivnosti. Opterećenost težnjom da se očuva dojam kompaktnosti HSS otežavala je britanskoj politici da se na vrijeme i s jasnim konzekvencijama uoči činjenica kako se prilike u Hrvatskoj sve više razvijaju mimo HSS, da to ugrožava njen položaj ne samo u trenutnoj konstelaciji nego i u događajima koji su predstojali.

c) Pribiranje podataka o aktivnom otporu u Hrvatskoj, koje su prikupljale različite britanske službe, bilo je u ovom razdoblju prilično nesistematično i, uglavnom, parcijalno. Na temelju tih podataka stvarana je slika stanja u Hrvatskoj, koja se više temeljila na željama nego na stvarnosti. Te su informacije pristizale pretežno iz krugova izbjegličke vlade i posebno njena dijela oko HSS. Informacije su se ugrađivale u sliku koju su Britanci već otprije imali o HSS. Te su informacije bile više-manje drugorazredne i, uglavnom, naglašeno obojene interesima njihovih interpretatora. S razlogom se može reći da su Britancima bile dostupne i informacije, uglavnom iste kvalitete, koje su im načelno omogućavale da stvore i vjerodostojniju sliku o snagama otpora u Hrvatskoj, ali ih je njihova solidarnost s krugovima izbjegličke vlade i posebno HSS usmjeravala u pravcu koji im je uzajamno bolje odgovarao. Britancima se činilo logičnim da nosilac otpora može biti samo HSS na temelju uvjerenja da ona predstavlja gotovo cijeli hrvatski narod. Zato su se takve informacije primale, uglavnom, kao vjerodostojne i sa zadovoljstvom. Tako je u početku stvarana slika na kojoj

⁶ Autentičnost Mačekove izjave višestruko je potvrđena. Nju priznaje i sam Maček. Potvrđujući autentičnost Mačekove izjave, Košutić je na oslobođenom teritoriju, u listopadu 1944, izjavio da je time Maček želio izbjeći krvoproliće, a funkcionare HSS na zatečenim dužnostima u upravnim organima pozvao je da s novim vlastima suraduju zato što je »mislio očito da analogno kao u prošlom ratu u Austrougarskoj uzmognu zaštitivati narod«. U pismenoj izjavi Britanskoj vojnoj misiji u Hrvatskoj (Randolphu Churchillu) Košutić je, tumačeći Mačekovu izjavu, isticao da se u njoj ne spominje ni Pavelić ni ustaše, koji su u to vrijeme još bili u Italiji, da se u njoj ne govori o suradnji naroda s Nijemcima, Pavelićem, ustašama, fašistima, nego je samo riječ o funkcionarima HSS na zatečenim upravnim položajima da s novim vlastima suraduju (PRO, WO 202/222; FO 371, 44282, R 20604, Macleanov izvještaj, 1. XII 1944, O. Sargentu u Foreign Officeu). Detaljnije o Mačekovoj izjavi od 10. travnja 1941. usp. *Boban*, Maček i politika HSS, II, 410 i d.

se kao glavni ili jedini nosilac aktivnog otpora vidjela HSS. Tek se postupno na toj slici pojavljuju i partizani. U svakom slučaju, kad su se Britanci potkraj 1942. i na početku 1943. počeli više okretati prema Hrvatskoj, još su uvijek bili prilično uvjereni da će tamo uz partizane naći i »druge gerilske grupe«, pri čemu se po nekoj ustaljenoj navici smatralo da te grupe pripadaju HSS.⁷

d) Britanska je propaganda, u pravilu, nastojala kod HSS naročito isticati njenu demokratsku orijentaciju, pri čemu se posebno željelo naglasiti da je ta stranka privržena demokratskim načelima i sustavima zapadnih demokratskih zemalja, posebno britanskoj demokraciji. U ovom razdoblju takvi propagandni ciljevi pretežno su bili sračunati na suprotstavljanje demokratskog profila HSS totalitarnim obilježjima ustaške vlasti. U kasnijem razdoblju, kad se jače zaoštravala konfrontacija između HSS i NOP, isticanje demokratskog obilježja HSS bilo je sračunato na njeno suprotstavljanje komunističkom opredjeljenju oslobodilačkog pokreta. U takvoj slici HSS nisu se vidjele njene desničarske snage, činjenica da je ta stranka u razdoblju Banovine Hrvatske nastavila dotadašnji nedemokratski režim i, konačno, da je ona, doktrinarno gledajući, u svojim ideološkim osnovama kritički odbacivala građansku demokraciju (dakle i britansku) i suprotstavljala joj tzv. seljačku demokraciju. Pod pritiskom ekspanzije fašističkih zemalja vodstvo HSS se uoči rata i iz toga razloga i verbalno nastojalo distancirati od građanske demokracije, ističući seljačku demokraciju kao svoj ideološki model, politički cilj i alternativu u dilemama suvremenoga svijeta.⁸

e) Odnosi u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi uvelike su zaokupljali pažnju britanskih diplomatskih i ostalih faktora. Njihova osnovna orijentacija u tome bila je da se uklanjaju sve krajnosti koje remete suradnju hrvatskih i srpskih političkih grupacija, da se traže i favoriziraju elementi koji će stvarati atmosferu uzajamnog povjerenja, suradnje i aktivnosti u skladu s potrebama trenutka. U tom su pogledu Britanci imali dovoljno razloga da se kritički odnose i prema jednoj i prema drugoj strani. Oni su s izrazitim nezadovoljstvom gledali na ekstremizam velikosrpskih krugova koji su za slom jugoslavenske države i ustaški teror okrivljavali uglavnom hrvatski narod u cjelini. Britanci su s negodovanjem gledali na taj ekstremizam ne samo zbog očitih pretjerivanja nego i zato što bi takva slika stanja u Jugoslaviji bila u suprotnosti s britanskim intencijama i otvoreno bi išla u prilog osovinskoj propagandi. U uvjerenju da su nosioci otpora pretežno Srbi, Britanci su nastojali da se uklanjaju sve smetnje kako bi se u otporu što više angažirali i Hrvati. Isto tako, s jednakim negodovanjem Britanci su gledali i na razdražljivost i netrpeljivost dijela hrvatske emigracije oko Krnjevića, koja je najveći dio svojih odluka o zajedničkoj

⁷ U drugoj polovici 1942. u nekim britanskim službama kružila je geografska karta Jugoslavije na kojoj su bile ucrtane pozicije gerilskih grupa s odgovarajućim objašnjenjima. Prema tim podacima, na području Hrvatske bore se: u Lici – partizani, u Hrvatskom zagorju, te istočno od Zagreba (Moslavina i dio Slavonije) – zeleni kadar, u zagorskom dijelu između Šibenika i Splita – uskoci (FO 371, 33472, R 7850; usp. i 33474, R 8659; usp. i Clissold, n. dj., 10 i d.). Potkraj 1942. i na početku 1943. u raznim britanskim službama uobičajio se naziv »hrvatski gerilci i komunistički partizani« (usp. FO 371, Prem. 3, 510/13, telegram od 27. VI 1943).

⁸ Usp. *Boban*, Maček i politika HSS, II, 342 i d.

politici izbjegličke vlade uvjetovala različitim garancijama. U međusobnim razračunavanjima emigrantskih krugova Britanci su se često nalazili u delikatnim situacijama kad su morali gasiti požar koji su razbuktavali krugovi oko jugoslavenske izbjegličke vlade. Čvrsto orijentirani na obnovu Jugoslavije poslije rata, oni su s nepovjerenjem gledali na sva ona gledišta i akcije emigrantskih krugova HSS koji se nisu uklapali u takvu orijentaciju. Ujedno, bili su svjesni da obnova i konsolidacija Jugoslavije nije moguća bez određenih garancija za autonomiju Hrvatske. Razmišljanja i inicijative kretale su se u dva okvira, užem, jugoslavenskom, i širem okviru balkanske konfederacije, koja je bila podržavana ne samo zbog rješavanja problema Jugoslavije nego i kao dio šire britanske poslijeratne strategije. Do početka 1943. Britanci su, kao što je rečeno, bili isključivo orijentirani na četnike i s njima računali kao s glavnim osloncem u organiziranju otpora u Jugoslaviji. U tom smislu oni su bili zainteresirani za uspostavljanje što povoljnije atmosfere i suradnje između HSS i Draže Mihailovića, nastojeći da se HSS u zemlji pridruži i surađuje s četnicima. Za HSS je odnos prema četnicima na neki način imao dvije strane — jednu u emigraciji i drugu u zemlji. Za emigrantske krugove HSS odnos prema D. Mihailoviću najuže je bio povezan s cjelovitim stanjem odnosa u izbjegličkoj vladi. Krnjevićeva grupa morala je voditi računa o tome da Britanci pružaju punu podršku Mihailoviću i da se u tome mora, bar u osnovi, naći na britanskoj liniji. Srpski dio izbjegličke vlade procjenjivao je držanje HSS i po njenom odnosu prema četnicima, tražeći i na tom području dokaze lojalnosti HSS u ratu i spremnosti za obnovu Jugoslavije, iznuđujući ponekad stavove na koje je Krnjevićeva grupa pristajala u okviru svojih taktiziranja i igre uzajamnih ustupaka. Vodstvo HSS u zemlji nije uvijek bilo spremno prihvatiti gledišta koja je u emigraciji imala Krnjevićeva grupa zbog četničkih represalija prema hrvatskom stanovništvu, a zatim što bi suradnja s četnicima vodila HSS u oružanu borbu, na koju ona u to vrijeme nije bila spremna, ni protiv okupacijsko-kvislinškog režima ni protiv NOP.

Odnos NOP prema politici i držanju HSS u ovom razdoblju bio je određen, prije svega, gledištima o organizaciji, ciljevima i oblicima oslobodilačke borbe, a manje, i samo u osnovnim linijama, problemima poslijeratnog stanja i položaja HSS u njemu. Opći sklop svjetske i unutrašnje vojno-političke situacije već je sam po sebi uvjetovao takav raspored problema. Iz kritike NOP o držanju HSS izdvojit ćemo tri grupe problema.

a) U kritici držanja vodstva HSS prema okupacijsko-kvislinškom režimu isticana je odgovornost te stranke i u prijašnjem razdoblju, zbog participiranja u politici približavanja osovinskim silama te zbog tolerantne politike prema ustaškim elementima u redovima HSS. Posebno mjesto u kritici imala je Mačekova izjava od 10. travnja 1941, koja je tumačena ne samo kao tolerancija i mirenje nego i kao znak naklonosti ustaškom režimu u vrijeme proglašenja ustaške države. Za takvo držanje vodstva HSS isticano je da je ono, samo po sebi, po objektivnim posljedicama, išlo u prilog okupacijsko-kvislinškom režimu.

b) Suzdržavanje od svakog oblika aktivnog otpora režimu, koje je od početka provodilo vodstvo HSS, relativno je prilično dugo značajno utjecalo na širi krug pristaša ove stranke. To je u prvo vrijeme ozbiljno utjecalo

na širenje oružane borbe hrvatskog stanovništva. Oslobodilački je pokret u tom smislu držanje vodstva HSS označavao kao politiku koja je objektivno išla u prilog ustaškom režimu.

c) Odnos prema politici HSS sadržan je bio i u općem odnosu prema izbjegličkoj vladi, isticanjem suodgovornosti HSS za politiku te vlade općenito, a posebno za držanje četnika i njihovu suradnju s okupatorom.

Do proljeća 1943. HSS u zemlji nije imala neki razvijeniji unutrašnji život, jer joj to s jedne strane nisu dopuštali uvjeti djelovanja i opći tretman koji je prema njoj imao ustaški režim, a s druge strane je to proizlazilo iz procjene razvoja međunarodne vojno-političke situacije, za koju se smatralo da još ne pruža uvjete i podsticaje za intenzivniju stranačku aktivnost na ostvarivanju osnovnih ciljeva. No, i u ovom razdoblju postoji jača ili slabija povezanost među stranačkim pristašama, cirkulirale su informacije, upute i smjernice. Određivanje odnosa prema Britaniji bilo je dosta prisutno, s općom karakteristikom sve većeg isticanja britanske uloge. Razlozi za to bili su višestruki. Prvo, bila je to posljedica sve dubljeg nezadovoljstva politikom ustaškog režima, o kojem su iščezavali i posljednji ostaci svakih iluzija. Drugo, ako su u početku i postojale kalkulacije o mogućnostima da bi ishod rata mogao biti u korist fašističkih zemalja, nakon ulaska u rat SSSR i SAD o tim se mogućnostima gotovo više nije ni razmišljalo. Razvoj vojnih operacija na svjetskim frontovima potkraj 1942. i na početku 1943. pružao je za to uvjerljive dokaze. O V. Britaniji više se nije pretežno razmišljalo kao vjerojatnom nego kao sigurnom faktoru koji će utjecati na poslijeratnu situaciju i položaj Hrvatske. Treće, razvoj oslobodilačkog pokreta s komunističkom orijentacijom i razmišljanja o sovjetskom utjecaju nakon rata bili su i novi faktori koji su pojačavali orijentaciju HSS na zapadne zemlje, posebno Britaniju.

Stavljajući u prvi plan probleme oslobodilačke borbe i vodeći računa o interesima solidarnosti antihitlerovske koalicije, vodstvo NOP nije javno podvrgavalo kritici orijentaciju HSS prema Britaniji. Ta je kritika bila pretežno posredna, sadržana u kritici izbjegličke vlade, za koju se više podrazumijevalo nego javno isticalo da u svojim osnovnim ciljevima ima britansku podršku i djeluje u pravcu britanskih ciljeva prema Jugoslaviji. Ako se ta podrška ponekad i izričito isticala, u pravilu se označavala neodređenim pojmom podrške reakcionarnih krugova zapadnih zemalja. Ali u internim kalkulacijama, ocjenama i smjernicama vodstvo NOP uočavalo je spomenuto ponašanje HSS i to uklapalo ne samo u procjene trenutnog stanja nego i u dugoročne planove. No, razvoj vojno-političkih prilika u svijetu i u zemlji nije u ovom razdoblju bio takav da bi problem postao neposredno aktualan, pa ni intenzitet njegove prisutnosti u politici NOP nije bio jače izražen.

Treće razdoblje (1943–1945)

1.

Da bi se mjesto Hrvatske u britanskoj politici nakon proljeća 1943. odredilo u najosnovnijim linijama, pokušat ćemo ocrtati konture ove problematike:

a) U strategijskom smislu Hrvatska je dobila znatno veću važnost nego u prethodnom razdoblju. To je imalo trostruku dimenziju: s obzirom na potrebe operacija protiv Njemačke, s obzirom na politiku protuteže SSSR i s obzirom na ciljeve poslijeratne konstelacije u Jugoslaviji. U vojnim operacijama protiv Njemačke područje Hrvatske imalo je važno mjesto kao bočni oslonac bilo da težište savezničkog udara bude okrenuto prema Grčkoj i odatle dalje na zapad, bilo prema Italiji i odatle prema istočnoj jadranskoj obali. Nadalje, to je područje moglo biti oslonac za eventualne savezničke operacije prema Podunavlju i Srednjoj Evropi. Posebno značenje Hrvatska je dobila nakon kapitulacije Italije, kad je njeno područje bilo izrazito važno za saveznički front u Italiji, kao regija preko koje je uspostavljena neposredna veza s područjem Jugoslavije, što je bilo važno za realiziranje politike kooperacije s NOP i za eventualne planove šire penetracije na teritorij Jugoslavije.

Širina, opseg i intenzitet britanskih planova prema području Hrvatske ovisili su o široj strategiji prema istočnoj jadranskoj obali, o tome hoće li to područje služiti samo kao oslonac za potrebe operacija protiv Njemačke ili će ujedno biti i uporište za poslijeratnu konstelaciju. U britanskoj su politici načelno bile prisutne obje varijante. To što su njihov intenzitet, prioritet i operativna aktualnost bili različiti, rezultat je višestrukog stjecaja različitih okolnosti. Britanci su već od početka rata na različite načine bili zaokupljeni razmišljanjima o vojnoj intervenciji na Balkanu, ili njegovim pojedinim regijama, pa tako i u Jugoslaviji. Takvih se razmišljanja, u različitim varijantama, nisu oslobodili do kraja rata. To što Britanci svoje planove nisu ostvarili nije proizlazilo iz njihove nezainteresiranosti, nego je to prije bila nemogućnost da te ciljeve ostvare. Oni su u tome bili sputavani razilaženjima s Amerikancima oko određivanja najvažnijih ciljeva u Sredozemlju, s obzirom na sovjetsku zainteresiranost prema tom području, suočavanjem s činjenicom da se u Jugoslaviji izgradio jaki oslobodilački pokret o čijem je utjecaju i snazi trebalo voditi računa. Prema tome, niz okolnosti radikalno je suzio realnost britanskih ambicija da svoje pozicije u Jugoslaviji uspostave i brane vojnom intervencijom. Kako je rastao intenzitet sporazumijevanja s NOP tako se gubila i aktualnost britanske vojne intervencije.

b) Rečeno je da se jača zainteresiranost Britanaca za Hrvatsku poklapa s priznavanjem partizana kao vojnog partnera. Već samim tim HSS je gubila na važnosti u britanskoj politici. Nadalje, Britanci su se na samom terenu mogli uvjeriti da HSS uopće nije nosilac aktivnog otpora ni da je bila spremna takvu ulogu neposredno preuzeti. Zbog toga ona ne samo što nije mogla zadržati glavni nego ni ravnopravan položaj s partizanima u britanskim nastojanjima da prošire bazu i jačinu otpora u Jugoslaviji.

c) Proces dezintegracije HSS, koji je svoje osnovne dimenzije dobio već u prijašnjem razdoblju, nakon proljeća 1943. postao je još ubrzaniiji. Britanci su počeli realno uočavati dimenzije i posljedice toga procesa i korigirali su svoju sliku o homogenosti HSS. Postali su svjesni činjenice da je i dio HSS participirao u okupacijsko-kvislinškom režimu i da se s tim dijelom u budućnosti više ne može računati ni u kakvim kombinacijama. Masovnijom orijentacijom pristaša HSS prema oslobodilačkoj borbi od proljeća 1943. zahvaćen je uvelike i niži i srednji kadar, kao i dio kadra

pri vrhu stranke. Posljedice su bile neprestano slabljenje službenog dijela stranačkog vodstva oko Mačeka. Tu su tendenciju Britanci, naročito potkraj rata, jasno uočavali. Takva dezintegracija HSS bila je daljnji razlog zbog kojega je ta stranka gubila na važnosti u britanskoj politici. Svjesni sve većeg slabljenja Mačekova dijela HSS i toga da NOP tom dijelu stranke neće ostavljati širi manevarski prostor, Britanci su gajili prikrivenu nadu da će onaj dio HSS koji se organizirano pridružio oslobodilačkoj borbi postati važnim činiocem i osnovom za oživljavanje stranke i njeno obnavljanje u skladu s novim okolnostima koje je donio rat. U tom dijelu HSS oni su priželjkivali snage koje će u poslijeratnoj situaciji moći pružiti organiziranu protutežu komunističkom pokretu. Iako su bili svjesni svih posljedica koje su dezintegracioni procesi ostavili na HSS, Britanci su vjerovali da ona ipak ostaje najglavniji činilac koji se može pojaviti kao konkurencija komunističkom pokretu.⁹

d) Britanci su polazili od procjene da im najviše izgleda za protutežu NOP i za osiguranje poslijeratnih ciljeva daje Srbija. Zato je i težište njihove akcije bilo u tom pravcu. Pri tome im je osnovno bilo sačuvati pozicije monarhije, uz uvjerenje da će rezultati koje postignu u obrani monarhije sami po sebi imati šire značenje za ukupnu konstelaciju u Jugoslaviji. U sklopu takvih kalkulacija HSS je imala drugorazredno značenje. Tako je HSS u britanskoj politici, i u usporedbi s NOP i s činiocima starog stanja, gubila važnost.

e) Izbor Šubašića, kao nosioca britanske politike sporazumijevanja i kompromisa s NOP, bio je uvjetovan u prvom redu profilom dotadašnje Šubašićeve aktivnosti. Osnovne značajke te aktivnosti bile su nastojanje da se uklanjaju sve prepreke koje otežavaju poslijeratnu obnovu Jugoslavije i zalaganje za sporazumijevanje i suradnju s NOP. To su bile intencije i britanske politike. No, pri izboru Šubašića nije bilo bez značenja i to što je pripadao HSS i bio ban Banovine Hrvatske. Politika sporazumijevanja s NOP i činjenica da je njen nosilac bio Šubašić omogućavala je i vodstvu HSS da se uključi u britansku politiku zaštite interesa snaga građanske Jugoslavije. Ciljevi koje su Britanci mogli postići preko Šubašićeve vlade bili su ograničeni snagom i utjecajem NOP i ukupnim stanjem odnosa u antihitlerovskoj koaliciji. Vodstvo HSS željelo je ostvariti i više nego što je britanska politika mogla osigurati. Tako je držanje službenog vodstva HSS premašivalo mogućnosti britanske politike i nakon određene granice prelazilo u oponiranje, suprotstavljanje toj politici. To je bio i nov razlog zbog kojega su u Britanaca nastajale rezerve prema politici HSS.

2.

Od proljeća 1943. počinje oživljavati aktivnost HSS. To je bilo uvjetovano većim brojem razloga. Razvoj vojno-političke situacije u svijetu, posebno

⁹ O procesima diferencijacije u redovima HSS i o tome kako su ih ocjenjivali neki britanski predstavnici u Jugoslaviji usp. *Lj. Boban*, Položaj i držanje građanskih stranaka u Hrvatskoj 1944, Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944. godine, izdanje JAZU, Zagreb 1976, 201 i d.; *D. Biber*, Otvoren tajni arhiv britanske diplomacije, *Vjesnik u srijedu*, br. 1059, 16. VIII 1972.

u Sredozemlju, nagovještavao je da se rat nalazi u fazi u kojoj je potrebno već određenije razmišljati o poslijeratnom stanju. Intenzivnija unutrašnja previranja u stranci primoravala su uže stranačko vodstvo da se prema tim kretanjima postavi aktivnije. Aktivnija politika morala se voditi i zato što je i u ponašanju ostalih faktora, prema kojima se HSS morala postavljati, dolazilo do novih situacija, bilo da je riječ o ustaškom režimu, izbjegličkoj vladi ili oslobodilačkom pokretu. Osnovno obilježje ponašanja vodstva HSS bilo je više u razmišljanjima kako se osigurati za budućnost, koja se od sredine 1943. sve neposrednije očekivala, nego kako se postaviti u ratu, koji je još trajao. Pokušat ćemo naznačiti osnovne konture ponašanja HSS u ovom razdoblju, prema različitim pravcima.

a) Naročito je kapitulacija Italije podsticala uvjerenje da događaji neposredno ulaze u fazu kad će Britanija moći odigrati priželjkivanu ulogu u Jugoslaviji i Hrvatskoj. U osnovi toga bilo je uvjerenje da će doći do savezničkog iskrcavanja na istočnoj jadranskoj obali. Oslanjajući se na savezničke i posebno britanske interese pravili su se više-manje svi planovi i računi prema svim nosiocima tadašnje i buduće situacije. Stječe se dojam da je među vodećim činionicima HSS iskrcavanje saveznika očekivano kao nešto samo po sebi razumljivo. Zastojem operacija u Italiji taj je optimizam počeo splašnjavati, ali se do kraja rata nije ugasio. Potkraj 1943. i na početku 1944. počelo je sve više prevladavati uvjerenje da iskrcavanje saveznika ne treba samo pasivno iščekivati, nego ga podsticati i aktivno, organizirano se u njega uključiti. Uvidalo se da planove s osloncem na Britaniju treba graditi i ne računajući na savezničko iskrcavanje, koje je sve manje bilo u izgledu zbog savezničke politike sporazumijevanja s NOP.

b) U ovom razdoblju dolazi i do novih momenata u ponašanju ustaških vlasti prema HSS. Dok se ona u prijašnjem razdoblju u cijelosti odbacivala, negirala i bila podvrgnuta represivnim mjerama, ova se stranka, naročito nakon kapitulacije Italije, na različite načine počinje tretirati kao mogući partner.¹⁰ U prvo vrijeme službena ustaška politika pokušavala je pridobiti HSS kao partnera koji će ojačati pozicije ustaškoj vlasti. Vodstvo HSS, međutim, nije imalo razloga da se kompromitira suradnjom s ustaškim režimom, polazeći od toga da bi ta kompromitacija i pred masama i pred saveznicima bila i prevelika cijena za suradnju s ustaškim režimom na suzbijanju utjecaja NOP. Od početka 1944. proširuju se dotadašnje i uspostavljaju šire i dublje veze s disidentskim snagama u ustaškim redovima i redovima domobranstva. Počinju se stvarati kombinacije po kojima HSS ne bi više bila samo pomoćni partner ustaškom režimu nego bi preuzela vodeću ulogu, stvarajući uvjete za preorijentaciju NDH na stranu zapadnih saveznika. Pri tomu je u dubini i dalje ostala osnovna motivacija da se stvore pozicije s kojih bi se moglo raditi na suzbijanju NOP. Sve te kalkulacije polazile su od zamisli o savezničkom iskrcavanju i završavale na njoj.

c) Dolaskom Šubašićeve vlade za Krnjevićevu grupu nije više bio primaran već ustaljeni problem, naime konfrontacija s velikosrpskim krugovima u izbjegličkoj vladi. Pred HSS se, međutim, pojavio novi teški problem — kako se odnositi prema vladi koja vodi politiku sporazumijevanja i kom-

¹⁰ Usp. *Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH*, Zagreb 1977, 280 i d.

promisa s NOP. To je bilo novo iskušenje koje je dovelo do podvajanja u emigrantskim krugovima HSS. Za Krnjevića je to bila nova prilika da se svrsta na kolosijek oponiranja, ovaj put snagama iz vlastite stranke i Britancima. Košutićeva grupa u Zagrebu našla se negdje između Šubašića i Krnjevića, bez obveze prema Šubašićevoj vladi, ali pokušavajući da iskoristi šanse koje joj je ta vlada svojom linijom otvarala i da se tako u odnosu prema NOP nade pod zaštitom britanske politike.

d) Aktivniji odnos HSS prema NOP naročito su određivala dva glavna razloga, prvo, činjenica da je došlo do masovnijeg odliva pristaša te stranke u redove oslobodilačkog pokreta i konstituiranje u okviru NOP novog centra s tendencijom da se staro stranačko vodstvo izolira i, drugo, okolnost da su Britanci išli na sporazumijevanje s NOP. Maček—Košutićeva grupa vodila je dvije varijante politike s orijentacijom na Britance, sudjelujući s jedne strane u pregovorima s NOP, a s druge ulazeći u zajedničke kombinacije s ustaškim disidentima, s planovima oslonca na zapadne saveznike, s osnovnom tendencijom da se potisne ili potpuno likvidira NOP. Prva je varijanta imala ograničene mogućnosti, u skladu s općim stanjem odnosa između Britanaca i NOP, a druga nije imala gotovo nikakve realne izgleda, jer je pretpostavljala konfrontaciju Britanaca i NOP. Izolaciju Košutića na oslobođenom teritoriju u prvom redu i treba shvatiti kao protumjeru zbog sudjelovanja HSS u zavjereničkim planovima.¹¹

U onom dijelu HSS koji se organizirano pridružio NOP u toku vremena su se iskristalizirale dvije linije — jedna koja je išla na usku suradnju s NOP i uklapanje u njegove osnovne ciljeve i druga, Magovčeva, koja je u NOP tražila okvir za konstituiranje stranke na suvremenijim osnovama i u konfrontaciji sa starim stranačkim vodstvom. Unatoč prvotnom odlučnom odbacivanju Magovčeve orijentacije, službeno vodstvo HSS, ulazeći u pregovore s NOP, jasno je pokazalo želju da se osloni na taj dio HSS, da ga iskoristi kao legalnu bazu za regeneraciju stranke, označavajući taj dio kao prethodnicu HSS u NOP. Magovca je u odnosu prema NOP i u formuliranju njegove orijentacije ohrabivala britanska politika vođena preko Šubašićeve vlade, kao što su uostalom prozapadne simpatije članstva HSS podsticale jedan njegov dio da se aktivno uključi u oslobodilačku borbu na općoj platformi antihitlerovske koalicije i s očekivanjem većeg britanskog utjecaja na položaj Hrvatske.

3.

Od proljeća 1943. problematika HSS bila je znatno intenzivnije prisutna u politici NOP, što je razumljivo iz niza razloga, koji su već navedeni. Pojednostavnjeno rečeno, ta je problematika bila prisutna na dva osnovna kolosijeka, koji su se stalno presijecali.

¹¹ Košutić je na oslobođeni teritorij došao nakon što je Pavelić poduzeo represivne mjere protiv zavjereničke grupe Vokić—Lorković, u koju su bili uključeni i neki predstavnici užega stranačkog vodstva HSS, o čemu je NOP imao informacije (o akciji grupe Vokić—Lorković usp. *F. Jelić-Butić*, n. dj., 288 i d.; *Clissold*, n. dj., 22 i d.).

a) Zadaci proširenja oružane borbe nalagali su što odlučnije razbijanje politike pasivnosti i kolebanja. S tim ciljem vodstvo NOP koncentriralo je svoju aktivnost na unutrašnju diferencijaciju u redovima HSS. Ujedno, ta diferencijacija nije bila samo u funkciji oružane borbe nego i u funkciji dugoročnih socijalno-političkih ciljeva NOP. Radi pospješivanja te diferencijacije NOP je otvorio i određene mogućnosti organiziranog djelovanja HSS i očuvanja elemenata njene individualnosti, na ciljevima koji su ujedno bili i ciljevi oslobodilačkog pokreta. Vodstvo NOP neprestano se nalazilo u dilemama do koje granice je moguće tolerirati konstituiranje HSS u redovima oslobodilačkog pokreta, da se tako stvori protuteža prema službenom stranačkom vodstvu, a da se ujedno predusretnu tendencije i mogućnosti da se HSS nametne kao organizirani partner sa svojim zasebnim socijalnim i političkim ciljevima. Složenost te dileme potvrđuje i to što se organizirani dio HSS u NOP pocijepao na dvije spomenute orijentacije.

b) Drugi pravac politike NOP prema HSS, najuže povezan s prvim, bio je usmjeren prema službenom vodstvu s Mačekom na čelu. I dalje, kao i u prošlom razdoblju, nastavljena je kritika vodstva te stranke zbog držanja koje je kočilo pridruživanje stranačkih pristaša oslobodilačkoj borbi. U internim razmatranjima i procjenama vodstva NOP sve su se kompleksnije uzimale u obzir posljedice koje proistječu iz orijentacije HSS na zapadne saveznike. Britanska je politika, u različitim varijantama, mogla ohrabrivati HSS u njenom držanju prema NOP. U procjenama NOP bila je prisutna i misao o mogućoj savezničkoj vojnoj penetraciji, na čemu je, kao što je rečeno, svoju politiku uvelike gradila i HSS. I što je mogućnost britanskog ohrabrivanja i podrške ciljevima HSS bila realnijom, to je i ta problematika bila intenzivnije prisutna u politici i gledištima NOP prema HSS. U tome je teško utvrditi čvrste granice, ali se stječe dojam da su u tom pogledu dva razdoblja bila jače izražena. Prvo je razdoblje bilo vezano za kapitulaciju Italije i moguće kombinacije koje je ta kapitulacija otvarala. Drugo se zapaža u proljeće 1944. kad dolazi do nekoliko inicijativa HSS za povezivanje sa zapadnim saveznicima, odnosno, određenije, s Britancima, što je vodstvu NOP u osnovnim linijama bilo poznato.¹² S ovim se, uglavnom, poklapa i nova kvaliteta u ocjeni vodstva HSS. Tako je od ljeta 1943. aktualna teza da je to vodstvo glavni unutrašnji neprijatelj, s obrazloženjem da ono svojim držanjem koči razvoj oslobodilačke borbe i da je postalo glavni centar kontrarevolucije.¹³ Zaoštrena ocjena prema vodstvu HSS aktualizirana je i u završnoj fazi rata.

Može se s razlogom reći da je od svih građanskih grupacija na tlu Jugoslavije HSS u ratu doživljavala kvantitativno najšire, po intenzitetu najdublje i po usmjerenjima najraznovrsnije procese unutrašnjeg diferenciranja. Gotovo i nije bilo ideološkog i političkog opredjeljenja u kome se manje-više nisu nalazili i pristaše HSS, koji su tu stranku u predratnom razdoblju slijedili, bilo uistinu ili nominalno. Ako bi se složena i kontroverzna poli-

¹² Ovdje se u prvom redu ima na umu aktivnost T. Jančkovića i pukovnika Babića u Italiji. O toj problematici bit će riječi u posebnom prilogu.

¹³ Usp., npr., Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata, Zagreb 1964, 340 i d.; 348 i d.

tika službenog stranačkog vodstva HSS pokušala izraziti u najgrubljim linijama, mogla bi se u osnovi ovako naznačiti: uvjerenje da će stranka bez većih potresa preživjeti situaciju koju je nametnuo rat, da će njena predratna reputacija i legitimacija ostati u osnovi neugrožena, da će svaka poslijeratna konstelacija morati respektirati takvu reputaciju stranke. U takvoj viziji poslijeratne Hrvatske vodstvo HSS nije bilo orijentirano na borbu za stvaranje novog stanja nego u prvom redu na vraćanje one uloge koju je ta stranka imala prije izbijanja rata. Vodstvo stranke bilo je uvjereni da će se ti ciljevi prije ostvariti pasivnom nego aktivnom politikom. U uvjerenju da će HSS, zbog »neprolaznog kapitala«, u svakoj poslijeratnoj konstelaciji igrati istaknutu ulogu, vodstvo stranke opredijelilo se za taktiku podijeljenih uloga. U takvoj politici i V. Britanija imala je istaknuto mjesto. Njena je uloga, prema procjenama vodstva HSS, iz višestrukih razloga morala doći do izražaja. Polazilo se od procjene da je interes Britanije za Hrvatsku tako velik i neosporan da će se on pokazati sam po sebi. Taj bi interes imao proizlaziti iz životne strategijske zainteresiranosti za Hrvatsku kao važno bočno područje u osiguranju britanskih interesa u Sredozemlju, balkansko-podunavskom i bliskoistočnom području. V. Britanija imala je služiti kao faktor protuteže sovjetskom utjecaju i kao faktor za osiguranje građanskog društva i uređenja poslijeratne Jugoslavije. Ukratko, trebalo je da V. Britanija, prema procjeni vodstva HSS, ima najvažniju ulogu među velikim silama, i u međunarodnom i unutrašnjem položaju Jugoslavije i Hrvatske.

Osnovni cilj politike vodstva HSS u završnoj fazi rata bio je da se stranka što čvršće ugradi u poslijeratnu situaciju, što je zapravo značilo da se što dublje potisne NOP. Glavni faktor s kojim je HSS u tome računala bila je V. Britanija uz sve veće priželjkivanje da veću ulogu u tome preuzme i Amerika. Kao maksimalna mogućnost u tim okolnostima vidjela se u pokušaju suradnje s disidentskim ustaškim krugovima, preuzimanjem kontrole nad domobranstvom i oslonom na zapadne saveznike, posve mimo NOP. Ta je varijanta bila mimo mogućnosti i kursa tadašnje britanske politike. Tek kad je ta mogućnost otpala, jače značenje dobila je druga varijanta — uklapanje u britansku politiku sporazumijevanja s NOP. Obje te varijante NOP je procjenjivao s obzirom na njihov krajnji cilj i u skladu s tim prema njima se ponašao.